

In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

سرشناسه:	برجی، یعقوب علی، ۱۳۳۷
عنوان و نام پدیدآور:	تاریخ علم اصول و فقه در شیعه / یعقوب علی برجی
مشخصات نشر:	قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۴۳۵ق = ۱۳۹۳
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۸۶۸-۰-۰
یادداشت:	کتابنامه: ص ۴۵۱ - ۴۶۴؛ همچنین به صورت زیر نویس
یادداشت:	چاپ دوم: ۱۳۹۴
یادداشت:	چاپ سوم: ۱۳۹۹
یادداشت:	چاپ چهارم: ۱۴۰۰
یادداشت:	چاپ پنجم: ۱۴۰۱
موضوع:	اصول فقه شیعه - تاریخ
موضوع:	اصول فقه شیعه - پرسش‌ها و پاسخ‌ها
رده‌بندی کنگره:	۲۱۳۹۳ت۴۳ب/۴۸BP
رده‌بندی دیویی:	۲۹۷/۳۹
شماره کتابشناسی ملی:	۳۵۳۹۲۱۳

BA0109

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

تاریخ علم اصول و فقه در شیعه

مؤلف: یعقوب علی برجی

چاپ پنجم: ۱۴۰۱ش / ۱۴۴۳ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● شمارگان: ۵۰۰

● چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ

مراکز پخش

- ◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸ تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴
- تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵
- ◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

📧 pub_almustafa

🌐 pub-almustafa.ir

✉ miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری

● ناظر فنی: سید محمد رضا جعفری ● ناظر گرافیک: مسعود مهدوی ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

با توجه به هزینه‌ها و مشکلات عدیده، هر شخص حقیقی یا حقوقی که اقدام به چاپ، بازنویسی، کپی، تکثیر و یا هرگونه برداشت جهت تهیه کتاب و تبدیل آن به جزوه، CD، فایل PDF، اسکن، عکسبرداری و یا انتشار در فضای مجازی نماید، شرعاً مجاز نمی‌باشد و پیگرد قانونی خواهد داشت.

تاریخ علم اصول و فقه در شیعه

يعقوب علی برجی

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت چهره‌های متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند. «**جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية**» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«**مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ**» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای یعقوب علی برجی مؤلف کتاب **تاریخ علم اصول و فقه در شیعه** و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از هنر‌نمایی مؤمنان، مجاهدان و عالمانی است که با تمسک و پای‌بندی به حقیقت بی‌متها، در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند و در این میان، چه درخشندگی چشم‌نوازی در اسلام عزیز است که علم را به ذات خود، شرافتمند و فخیم دانسته و از باب تا محراب، کائنات را سراسر علم و عالم و معلوم می‌نمایاند و در مکتب آن، جز اولوالعلم و راسخان در مسیر طلب دانش، کسی را توان دست‌یابی به گنجینه‌های حکمت نیست.

علم برخاسته از وجدان پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و رشد معنوی می‌بخشد و فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد، و هم جامعه را سمت و سوی سعادت‌مندان به‌بخشیده و آن را به جامعه‌ای متمدن و پیشرو متحول می‌کند. بی‌توجهی یا کوتاه‌فکری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، هویت، امنیت، سعادت و سربلندی

مادی و معنوی باشد، اما آن را در صراطی غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری الهی طلب نمایند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران که داعیه جهانی‌سازی کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را داشته و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی غرب و شرق را به نظاره نشسته است، با اندیشه فقهاتی در اداره حکومت و نظریه متری «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه نمود که امید و نشاط را نه تنها در شیعیان و مسلمانان، بلکه در دل تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان زنده ساخت.

در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی مصمم و با تمامی توان، همچون پیر و مراد خود خمینی کبیر رحمته‌الله، در صحنه حاضر شده و با تأکید بر اهمیت و فوریت این حرکت فراگیر و بی‌وقفه، همه توانمندی‌ها و اراده‌ها را جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا راهبری و رصد می‌کنند.

جامعه المصطفی رحمته‌الله العالمية، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی رحمته‌الله و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم‌السلام جامه تحقق می‌پوشاند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی رحمته‌الله نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی رحمته‌الله است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر، متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن

افق‌های جدید فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک‌درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و تکالیف خود می‌داند.

اثر علمی پیش رو نیز به همت مؤلف محترم جناب آقای یعقوب علی برجی و برای دوره کارشناسی رشته شیعه‌شناسی، در چارچوب اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازسنجی‌های صورت گرفته، تهیه و تدوین شده است.

در پایان لازم است ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از کلیه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و تشکر نماییم و از خداوند متعال برای ایشان و همه خادمان عرصه تبلیغ و نشر مفاهیم و معارف دینی، آرزوی بهروزی، موفقیت و سعادت نماییم.

فهرست

مقدمه	۲۱
۱. دوره تشریح و تبیین (از بعثت تا غیبت صغری)	۲۹
فقه شیعه در سده نخست هجری (دوره صحابه و تابعین)	۲۹
۱. فقیهان شیعه در این سده	۳۰
الف) حارث بن عبدالله اعور (۶۵ق)	۳۱
ب) صعصعه بن صوحان (۶۰ق)	۳۲
ج) اصبع بن نباته	۳۲
د) سوید بن غفله جعفی	۳۳
ه) ابو عمر زاذان کندی (۸۲۱ق)	۳۳
۲. تدوین فقه در این سده	۳۴
الف) ابورافع صحابی	۳۸
ب) علی بن ابی رافع	۳۸
ج) عبدالله بن ابی رافع	۳۹
د) ربیع بن سمیع	۳۹
شکل گیری فقه جعفری	۴۰
۱. فقیهان نیمه نخست سده دوم هجری	۴۰
الف) جابر بن یزید جعفی	۴۳
ب) ابو حمزه ثمالی	۴۳
۲. فقیهان جعفری نیمه دوم سده دوم هجری	۴۴

- ۴۴..... الف) زرارة بن اعین.....
- ۴۶..... ب) ابوبصیر.....
- ۴۷..... ۳. محمد بن مسلم.....
- ۴۹..... جریان‌های فکری مکتب جعفری.....
- ۵۰..... ۱. جریان عقل‌گرا.....
- ۵۰..... الف) ابو محمد هشام بن حکم کندی (۱۸۷ق).....
- ۵۲..... ب) یونس بن عبد الرحمن (۲۳۰).....
- ۵۷..... ج) اندیشه‌های فقهی فضل بن شاذان.....
- ۵۹..... ۲. جریان حدیث‌گرا.....
- ۵۹..... الف) هشام بن سالم.....
- ۶۰..... ب) بزطی.....
- ۶۱..... ۳. جریان فراگیر.....
- ۶۷..... ۲. دوره رسمیت یافتن اجتهاد.....
- ۶۸..... جریان حدیث‌گرا.....
- ۶۸..... ۱. جریان حدیث‌گرای قم در اواخر سده سوم.....
- ۶۸..... الف) بازتاب‌های تقابل هشامین در قم.....
- ۷۲..... ب) جناح بندی درونی جریان حدیث‌گرای قم.....
- ۷۴..... ج) تدوین فقهی حدیث‌گرایان.....
- ۷۵..... ۲. جریان حدیث‌گرای قم در سده چهارم هجری.....
- ۷۵..... الف) کلینی و تألیف کافی.....
- ۷۶..... ب) علی بن بابویه و تألیف کتاب الشرایع.....
- ۷۸..... ج) ابن قولویه و تألیف کامل الزیارات.....
- ۷۹..... د) ابن بابویه قمی.....
- ۸۱..... یکم) ابن بابویه و اندیشه فقهی.....
- ۸۶..... دوم) آثار فقهی ابن بابویه.....
- ۸۹..... جریان اجتهاد.....
- ۹۰..... ۱. اجتهاد عقل‌گرا.....
- ۹۰..... الف) ابن عقیل عمانی.....
- ۹۴..... ب) ابن جنید اسکافی.....
- ۱۰۱..... ۲. اجتهاد معتدل.....

- الف) شیخ مفید ۱۰۲
- یکم) مبانی اصولی شیخ مفید ۱۰۳
- دوم) اثرگذاری شیخ مفید بر شیوه آموزش فقه شیعه ۱۰۷
- سوم) آثار فقهی و اصولی شیخ مفید ۱۰۸
- ب) سید مرتضی ۱۱۴
- یکم) مبانی اصولی سید مرتضی ۱۱۷
- دوم) آثار فقهی و اصولی سید مرتضی ۱۲۵
- ج) شیخ طوسی (مکتب فراگیر) ۱۲۷
- یکم) خدمات شیخ به فقه امامیه ۱۲۸
- دوم) تنظیم و عرضه فقه در سبک‌های مختلف ۱۲۹
- سوم) ویژگی‌های مکتب فقهی شیخ طوسی ۱۳۴
- چهارم) توجه به نقش عقل در استنباط ۱۳۶
- پنجم) حجیت خبر واحد ۱۳۷
- ششم) آثار فقهی و اصولی شیخ ۱۳۸
- نکته‌ها و پیام‌ها ۱۴۰
۳. دوره رکود اجتهاد ۱۴۳
- فقیهان وابسته به جریان فکری متکلمان ۱۴۳
۱. قزوینی رازی (حوزه ری) ۱۴۴
۲. طبرسی (حوزه خراسان) ۱۴۵
۳. ابن شهر آشوب (حوزه طبرستان و گرگان) ۱۴۹
- فقیهان وابسته به جریان فکری اهل حدیث ۱۵۱
- فقیهان وابسته به جریان فکری شیخ طوسی ۱۵۲
۱. ابو علی حسن بن محمد طوسی «شیخ مفید ثانی» (بعد ۵۱۱ق) ۱۵۲
۲. ابو الفتوح رازی ۱۵۵
۳. ابن حمزه طوسی ۱۵۶
۴. دوره نقد ۱۶۳
- قطب‌الدین راوندی ۱۶۳
- سدیدالدین حمصی ۱۷۰
- ابن ادریس ۱۷۴

۱. مهم‌ترین اثر فقهی ابن‌ادریس ۱۷۵
۲. مبانی اصولی و فقهی ابن‌ادریس ۱۸۶
- الف) مباحث الفاظ ۱۸۶
- ب) مباحث حجّت ۱۸۷
- مقتضای اصول مذهب ۲۰۱
- اصول عملیه ۲۰۲
- ظواهر، عمومات کتاب و سنت قطعی ۲۰۳
- یکم) چگونگی استفاده ابن‌ادریس از قواعد ۲۱۶
- دوم) قواعد ذکر شده در سرائر ۲۱۷
۵. دوره اقتدار فقه و اصول شیعه ۲۲۱
- پیدایش حوزه حله ۲۲۱
- تداوم جریان حدیث‌گرایی ۲۲۴
۱. رضی‌الدین آوی ۲۲۴
۲. امیر ورام بن ابی فراس ۲۲۶
۳. ابن‌طاووس ۲۲۹
- الف) کثرت اختلاف در فقه ۲۳۱
- ب) پرهیز از فتوا دادن به غیر مراد الهی ۲۳۲
- ج) در افتادن با تقلید ۲۳۲
- اقتدار فقه و اصول ۲۳۵
۱. محقق حلی ۲۳۵
- الف) مبانی اصولی و فقهی ۲۳۸
- ب) ابتکار در دسته‌بندی فقه ۲۶۰
- ج) آثار محقق حلی ۲۶۵
- د) کتاب‌های تألیفی دوره ناقص فقه ۲۶۷
۲. علامه حلی و ارائه فقه در سبک‌های مختلف ۲۶۹
- الف) نوآوری در اصول ۲۷۱
- یکم) تخصیص کتاب به خبر واحد ۲۷۱
- دوم) امکان تجزّی در اجتهاد ۲۷۲
- سوم) بنای مجتهد بر اجتهاد سابق ۲۷۲
- چهارم) راه تشخیص اعلم ۲۷۳

۲۷۴	پنجم) امر و نهی از ضد
۲۷۴	ششم) ترتب
۲۷۵	هفتم) تعارض احوال الفاظ
۲۷۶	هشتم) تعادل و تراجیح
۲۷۷	ب) آثار فقهی و اصولی
۲۸۴	ج) شیوه علامه در طرح مباحث اصولی
۲۸۷	نکته‌ها و پیام‌ها
۲۸۹	۶. دوره استقلال و دلیل مداری
۲۸۹	موقعیت فرهنگی جبل عامل
۲۹۳	مدارس فقهی جبل عامل
۲۹۶	شهید اول زمینه‌ساز استقلال و دلیل مداری
۲۹۶	۱. نوآوری‌های شهید
۳۰۶	۲. آثار فقهی و اصولی شهید
۳۱۳	محقق کرکی و فقه حکومتی
۳۱۵	۱. ولایت فقیه از نگاه محقق کرکی
۳۱۷	الف) نیابت فقیه
۳۱۸	ب) عموم نیابت
۳۲۲	ج) ادله ولایت فقیه
۳۲۲	د) حدود اختیارات ولی فقیه
۳۲۴	۲. محقق کرکی و عینیت بخشیدن به ولایت فقیه
۳۲۹	شهید ثانی شارح متون فقهی
۳۳۰	۱. مبانی فقهی و اصولی و رجالی شهید ثانی
۳۳۱	۲. مقایسه تمهید القواعد با القواعد و الفوائد
۳۳۲	الف) هدف و انگیزه
۳۳۳	ب) نقش اصول و ادبیات در اجتهاد
۳۳۳	ج) بیان مصادیق قواعد
۳۳۴	د) غیر استدلالی
۳۳۴	ه) فرق‌شناسی
۳۳۵	و) بیان واژه‌های مختلف یک قاعده
۳۳۵	ز) بیان محل نزاع

.....	۳۳۶	۳. آثار شهید ثانی
.....	۳۳۹	محقق اردبیلی و دلیل مداری
.....	۳۴۰	۱. ویژگی‌های روش اجتهادی محقق اردبیلی
.....	۳۴۰	الف) پرهیز از بحث‌های بی‌فایده
.....	۳۴۰	ب) پرهیز از خلط مسائل عرفی فقهی با مباحث عقلی فلسفی
.....	۳۴۱	ج) دلیل مداری
.....	۳۴۱	د) ادب علمی
.....	۳۴۲	ه) توجه به نقش دو عنصر زمان و مکان در اجتهاد
.....	۳۴۲	و) توجه به موضوع شناسی
.....	۳۴۲	۲. مبانی فقهی و اصولی محقق اردبیلی
.....	۳۴۲	الف) اجماع و شهرت
.....	۳۴۳	ب) حجت بودن خبر واحد
.....	۳۴۳	ج) حجیت ظاهر قرآن
.....	۳۴۴	د) معذور دانستن جاهل
.....	۳۴۴	ه) عدم لزوم اجتناب از اطراف شبهه محصوره
.....	۳۴۵	و) دیدگاه‌های نو در مبحث طهارت
.....	۳۴۶	ز) قبله
.....	۳۴۷	نکته‌ها و پیام‌ها
.....	۳۵۱	۷. دوره استیلای اخباریان
.....	۳۵۲	بنیان‌گذار اخباری‌گری
.....	۳۵۲	علل پیدایش اخباری‌گری
.....	۳۵۲	۱. شهرت طلبی
.....	۳۵۲	۲. تأثیر فلسفه حسی و تجربه‌گرایی غرب
.....	۳۵۳	۳. شرایط و مقتضیات زمان
.....	۳۵۴	تفاوت‌های اصولیان و اخباریان
.....	۳۵۵	۱. اجتهاد و تقلید
.....	۳۵۵	۲. دانش اصول
.....	۳۵۵	۳. حجیت ظاهر قرآن
.....	۳۵۶	۴. علم رجال

۳۵۶	۵. اجماع.....
۳۵۶	۶. عقل.....
۳۵۶	اخباریان تندرو و میانه‌رو.....
۳۵۶	۱. اخباریان تندرو.....
۳۵۷	۲. اخباریان میانه‌رو.....
۳۵۸	شیخ یوسف بحرانی الگوی اعتدال.....
۳۵۸	شیوه استنباط صاحب حدائق.....
۳۶۱	بعضی مبانی و آراء اصولی و فقهی صاحب حدائق.....
۳۶۳	دیدگاه‌های ویژه فقهی.....
۳۶۵	نکته‌ها و پیام‌ها.....
۳۶۷	۸. دوره بازگشت مجتهدان.....
۳۶۷	عوامل استیلای مجدد مجتهدان.....
۳۶۷	۱. تندروی‌های اخباریان.....
۳۶۸	۲. زمینه‌سازی صاحب حدائق.....
۳۶۸	۳. قوت استدلال و منطق وحید بهبهانی.....
۳۷۰	استاد کل وحید بهبهانی.....
۳۷۱	۱. تألیفات وحید.....
۳۷۱	۲. شاگردان وحید.....
۳۷۳	۳. مبانی فقهی و اصولی وحید بهبهانی.....
۳۷۴	الف) جداسازی امارات از اصول.....
۳۷۴	ب) تجزیه و تقسیم شک.....
۳۷۶	نکته‌ها و پیام‌ها.....
۳۷۹	۹. دوره پختگی و کمال.....
۳۸۰	نوآوری‌های شیخ انصاری در علم اصول فقه.....
۳۸۰	۱. الگوی جدید شیخ در تقسیم اصول.....
۳۸۳	۲. تحول در اصول عملیه.....
۳۸۴	۳. اشاره به تاریخ پیدایش مسائل.....

۴. نظریه «حکومت» و «ورود» ۳۸۵
- تبيين نظریه شیخ ۳۸۶
- نقد مکتب شیخ انصاری ۳۸۹
۱. میرزای شیرازی ۳۸۹
۲. حاج آقا رضا همدانی (۱۳۲۲ ق) ۳۹۳
۳. سید کاظم یزدی (صاحب عروه) ۳۹۶
- آثار فقهی سید کاظم یزدی ۳۹۶
- محمد کاظم بن حسین خراسانی (۱۳۲۹ق) (آخوند خراسانی) ۳۹۸
۱. تألیفات آخوند خراسانی ۴۰۰
۲. نقد آرای آخوند خراسانی ۴۰۰
- الف) میرزا محمد حسین نائینی ۴۰۱
- آثار فقهی میرزا محمد حسین نائینی ۴۰۱
- ب) عبدالکریم حائری یزدی (۱۳۵۵ق) ۴۰۲
- ج) محمد حسین اصفهانی ۴۰۳
- یکم) آثار فقهی شیخ محمد حسین اصفهانی ۴۰۴
- دوم) آثار آقا ضیاء الدین عراقی ۴۰۵
- سوم) آثار محمد حسین بروجردی ۴۱۲
- نکته‌ها و پیام‌ها ۴۱۲
۱۰. دوره درخشش ولایت فقیه در میدان عمل ۴۱۵
- ولایت فقیه از نگاه امام خمینی رحمته الله علیه ۴۱۶
۱. ضرورت تشکیل حکومت ۴۱۹
۲. ضرورت تشکیل حکومت اسلامی ۴۱۹
- الف) دلیل عقلی مستقل ۴۱۹
- ب) دلیل عقلی غیر مستقل ۴۲۰
- ج) سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و امام علی علیه السلام ۴۲۱
- د) دلایل نقلی تشکیل حکومت اسلامی ۴۲۲
۳. مبنای مشروعیت حکومت اسلامی ۴۲۴
۴. ولایت فقیه ۴۲۵
- الف) بداهت و ضرورت عقلی ولایت فقیه ۴۲۸

۴۲۸ اصل ضرورت تشکیل حکومت
۴۳۲ (ب) دلیل های عقلی ولایت فقیه
۴۳۲ یکم) دلیل عقلی مستقل
۴۳۳ دوم) دلیل عقلی غیر مستقل
۴۴۰ ولایت فقیه از نگاه فقیهان معاصر امام
۴۴۱ ۱. ولایت عامه فقیه
۴۴۱ الف) سید محمد حسین بروجردی <small>رحمته الله علیه</small>
۴۴۲ ب) سید مصطفی خمینی
۴۴۴ ج) سید محمدرضا گلپایگانی <small>رحمته الله علیه</small>
۴۴۵ د) سید عبدالاعلی موسوی سبزواری <small>رحمته الله علیه</small>
۴۴۶ ۲. ولایت فقیه در امور حسیه
۴۴۶ الف) سید محسن حکیم
۴۴۶ ب) آیت الله خویی
۴۴۷ ۳. ولایت انتخابی فقیه
۴۴۹ نکته ها و پیام ها
۴۵۱ فهرست منابع